

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 2 (14)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймахаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобокулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc)., доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиков Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Бахранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиназарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймухамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Рахматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)., доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Adilov Abror Anvarovich IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYINGI DASTLABKI YILLARDA O‘ZBEKISTONDAGI DAVLAT VA DIN MUNOSABATLARI TARIXIDAN	5
2	Алиязарова Дилдора Валишеровна ВОЕННЫЕ КОРРЕСПОНДЕНТЫ И ИХ ВКЛАД В РЕГИОНАЛЬНУЮ ПЕРИОДИЧЕСКУЮ ПЕЧАТЬ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ	14
3	Berdiyev Abduvali Abdug'aniyevich XIX ASRNING 30-40-YILLARIDA BUXORO XONLIGIDA INGLIZ-RUS SAVDO- IQTISODIY RAQOBATI VA UNING MINTAQAVIY SAVDO ALOQALARIGA TA’SIRI	27
4	Bo'tayev Jonibek Shodiyevich XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA SAMARQAND VILOYATIDA HARBIY- MA’MURIY BOSHQARUV TIZIMINING SHAKLLANISHI	35
5	Исхаков Мирсадик Мирсултанович, Ғойибов Бобир Собирович СУҒДИЙ ТИЛ СОН ТУРКУМИНИНГ ЛЕКSIK ВА РАҚАМЛИ ИФОДАЛАРИ	43
6	Kimsanova Ruxshona Xayrulla qizi NAVRO‘Z AHMADHON VA UNING AVLODLARI DAVRIDA TOSHKENT	53
7	Mamatova Maxfuza Baxriddinovna MARKAZIY OSIYO CHOY YO’LI TARIXIDAN	61
8	Muzaffarov Muhammadaminxon Xusanxon o‘g‘li TURKIY TILLI DAVLATLAR HAMKORLIK KENGASHI (TURKIY KENGASH) TARKIBIDAGI ASOSIY ORGANLAR VA TUZILMALAR	67
9	Ne'matov Shoxzodbek Ulug'bek o'g'li O‘ZBEKISTONDA O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA’LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR (2017–2021-YILLAR)	73
10	Normuratov O‘rolbek Jumma o‘g‘li BUXORO XONLIGI VA ROSSIYA PODSHOLIGI O‘RTASIDAGI SIYOSIY HAMDA IQTISODIY MUNOSABATLARNING SHAKLLANISHI (XVI ASR OXIRI – XVII ASR BIRINCHI YARMI)	82
11	Очилдиев Файзулла Бобокулович БУХОРО АМИРЛИГИГА ТЕМИР ЙЎЛ ТАРМОҒИНИНГ КИРИБ КЕЛИШИ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ	92
12	Qosimov Mirjalol Ravshan o‘g‘li O‘ZBEKISTONLIK PARTIZANLARNING SOBIQ ITTIFOQ HUDUDINI OZOD ETISHDAGI ISHTIROKI (UKRAINA VA RSFSR MISOLIDA)	101
13	Raximova Gulilola Zohid qizi O‘ZBEKISTONDA BOLALAR MAVZUSIGA IXTISOSLASHGAN OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING FAOLIYATI	110
14	Саломова Барчиной Журакуловна ЖУРНАЛИСТ АЁЛЛАРНИНГ ЖАМИЯТ ҲАЁТИ ВА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДАГИ ЎРНИ	117
15	Toirova Zamira Suban qizi TOSHKENT IQTISODIY RAYONI ELEKTR ENERGETIKASI: HUDUDIY JOYLASHUVI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	131
16	Turdaliyeva Gulasalxon Abdusalom qizi XV ASR OXIRIDA HIROT DAVLATIDA SOLIQ SIYOSATINING XUSUSIYATLARI (HUSAYN BAYQARO DAVRI)	137
17	Xasanboyeva Gulxayo Ximmat qizi 1950-1980-YILLARDA O‘ZBEKISTON SSR KOLXOZLARINING HOLATI VA UNDAGI O‘ZGARISHLAR	142

18	Qodirova Ra'no Mamirjonovna SOVET HOKIMIYATINING DASTLABKI YILLARIDA TURKISTON XALQ MAORIFI VA JAMIYATSHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI	148
19	Ergashev Umidjon Muhammed o'g'li O'ZBEKISTON SSRDA SOLIQ TIZIMINING TASHKIL ETILISHI (TOSHKENT OBLASTI MISOLIDA)	155
20	Эргашев Хусан Юсуп ўғли ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИДА ОЛИБ БОРИЛГАН АРХЕОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ОЛИБ БОРИЛИШИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	162
21	Xaitov Zafar Uzakovich VIZANTIYA MADANIYATI VA UNING JAHON SIVILIZATSIYASIDA TUTGAN O'RNI	167
22	Юлдашева Шохсанам Юнусали кизи ВЕНСКАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ МУЗЕЙНОГО ДЕЛА ВО ФРАНЦИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА	173

Normuratov O'. J.

«Бухоро тарихи» кафедраси тадқиқотчиси

Buxoro davlat universiteti

Normuratov94@gmail.com

BUXORO XONLIGI VA ROSSIYA PODSHOLIGI O'RTASIDAGI SIYOSIY HAMDA IQTISODIY MUNOSABATLARNING SHAKLLANISHI (XVI ASR OXIRI – XVII ASR BIRINCHI YARMI)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XVI asrning so'nggi choragi va XVII asrning birinchi yarmida Buxoro xonligi va Rossiya podsholigi o'rtasidagi diplomatik munosabatlarning shakllanish dinamikasi, elchilik protokoli xususiyatlari hamda o'zaro savdo aloqalarining rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. Tadqiqotda Shayboniylar inqirozi va Ashtarxoniylar sulolasi hokimiyatga kelishi davrida mintaqaviy geosiyosatdagi o'zgarishlar, Romanovlar sulolasining tashqi siyosiy strategiyasi hamda elchilar almashinuvi jarayonidagi protokol ziddiyatlari yoritib berilgan. Xususan, Ivan Xoxlov, Muhammad Ali, Anisim Gribanov kabi diplomatik vakillarning missiyalari va ularning siyosiy-iqtisodiy natijalari ilmiy baholangan.

Kalit so'zlar: Buxoro xonligi, Rossiya podsholigi, Ashtarxoniylar, Romanovlar, Ivan Xoxlov, Imomqulixon, diplomatik protokol, elchilik, savdo yo'llari, geosiyosat, asirlar almashinuvi.

KIRISH

XVI asr oxiri va XVII asr boshlarida Yevroosiyo qit'asining geosiyosiy xaritasida yuz bergan tub o'zgarishlar Markaziy Osiyo mintaqasi va Sharqiy Yevropa tekisligida joylashgan yirik davlat tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarning yangi paradigmasini shakllantirishni taqozo etar edi. Bir tomondan, Markaziy Osiyoda Shayboniylar sulolasining inqirozi va hokimiyat tepasiga Ashtarxoniylar (Jonilar) sulolasining kelishi, ikkinchi tomondan, Rossiyada "Alg'ov-dalg'ovli davr" yakunlanib, Romanovlar sulolasining taxtga o'tirishi har ikki davlat oldiga o'z legitimligini xalqaro maydonda mustahkamlash va tashqi iqtisodiy aloqalarni diversifikatsiya qilish vazifasini qo'ydi. Ushbu tarixiy pallada Buxoro xonligi va Rossiya podsholigi o'rtasidagi aloqalar nafaqat savdo manfaatlariga, balki mintaqaviy xavfsizlik va strategik sheriklik masalalariga ham asoslangan edi.

Mazkur davrdagi diplomatik munosabatlarning o'ziga xos xususiyati shunda ediki, ular murakkab elchilik protokoli, diniy-madaniy tafovutlar va o'zgaruvchan harbiy-siyosiy vaziyat fonida kechgan. Rossiya imperiyasining Sharqqa, xususan, Hindiston va Xitoy bozorlariga chiqishga bo'lgan intilishi hamda Buxoro xonligining shimoliy yo'nalishdagi savdo yo'llari xavfsizligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyoji ikki davlat o'rtasidagi muloqotni jadallashtiruvchi asosiy omillar

sifatida xizmat qildi. Shu bilan birga, tomonlar o'rtasidagi ishonchsizlik, razvedka ma'lumotlarini to'plashga bo'lgan urinishlar va "diplomatik obro'" talashish holatlari munosabatlarning chiziqli rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi to'siqlar bo'lib qolayotgan edi.

Ushbu maqolaning maqsadi tarixiy manbalar asosida Buxoro–Rossiya munosabatlarining institutsionalizatsiya jarayonini, elchilik missiyalarining maqsad va vazifalarini hamda ularning amaliy natijalarini kompleks tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqotda asosiy e'tibor elchilar almashinuvi jarayonidagi protokol normalarining shakllanishi, sovg'a-salom almashish an'analari va siyosiy muloqotning mazmun-mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

XVI asrning so'nggi choragi va XVII asr davomida Markaziy Osiyo geosiyosiy maydonida kuchlar muvozanatining o'zgarishi Rossiya va mintaqa xonliklari, xususan, Buxoro xonligi o'rtasidagi munosabatlarning yangi bosqichga ko'tarilishini taqozo etdi. Ushbu davrdagi diplomatik aloqalarning ilk ko'rinishlari haqida qimmatli ma'lumot beruvchi, o'zining "Abdullanoma" asari bilan mashhur bo'lgan tarixchi Hofiz Tanish Buxoriy Buxoro xonligi va Rossiya o'rtasidagi elchilar almashinuvi jarayonlariga to'xtalib, buxorolik elchilarning Moskvadan qaytgan vaqti 1583-yilning qish oyiga, havonining qattiq sovuq bo'lgan pallasiga to'g'ri kelganligini alohida ta'kidlaydi. Ushbu tarixiy manbada qayd etilishicha, elchilik missiyasi davomida tuhfa sifatida Moskvadan 12 ta maxsus o'rgatilgan lochin, noyob Darband sovutlari va tuyalar keltirilgan [1]. Bu davrda Moskva va Buxoro o'rtasidagi aloqalar Sibir xonligining qulashi arafasidagi murakkab vaziyatni aks ettirgan.

Buxoro va Rossiya o'rtasidagi elchilar almashinuvining rasmiy va muntazam tus olishi rus podshosi Fyodor Ivanovich hukmronligi davriga to'g'ri keladi. Xususan, 1589-yilda shayboniy hukmdor Abdullaxon II ning yorlig'ini olib Moskvaga birinchi bo'lib tashrif buyurgan rasmiy vakil elchi Muhammad Ali hisoblanadi. Biroq, ushbu diplomatik tashrif chog'ida jiddiy protokol xatoligiga yo'l qo'yilgan bo'lib, Buxoro elchisi keltirgan yorliqda rus podshosining to'liq unvonlari (titulaturasi) qayd etilmaganligi hamda matnda diplomatik odobga zid ba'zi bir qo'pol so'zlarning yozilganligi sababli elchi dastlab qabul qilinmagan. Shunga qaramay, pragmatik siyosat ustun kelib, elchi podshoning g'azabiga uchramasdan avf etilgan.

Rus davlatining amaldagi boshqaruvchisi (regenti), podsho Fyodor Ivanovichning qaynog'asi boyon Boris Godunov tomonidan podshoning buyrug'iga binoan javob tariqasida yozilgan maktubda diplomatik yozishmalar etiketiga e'tibor qaratilib, Buxoro xoniga boshqa barcha davlat rahbarlari rus podshosiga hurmat yuzasidan "podsho hazrati oliylariga" deb murojaat qilishi va shunday yozishini maslahat qilingan. Ushbu tanbehga qaramasdan, diplomatik xushmuomalalik saqlanib, elchiga so'ralgan lochinlar berilganligi hamda elchilik missiyasi tomonidan olib kelingan tovarlar boj to'lovlaridan ozod etilganligi qayd etiladi [2]. Afsuski, ushbu dastlabki tushunmovchilik keyingi munosabatlarda ham o'z aksini topdi va ma'lum asoratlarni qoldirdi. Oradan bir necha yil o'tib,

Buxorodan kelgan navbatdagi elchi Qutlug' mirzo Moskva hukumati tomonidan ushlab qolinadi va buning natijasida yuzaga kelgan vaziyatni yumshatish maqsadida 1595-yili sulton Nazar (Shohnazar) boshchiligidagi boshqa bir yangi elchilik guruhi jo'natiladi.

Umuman olganda, XVII asrda Rossiya va O'rta Osiyo xonliklari o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'pincha tartibsiz holatda bo'lib, tomonlarning har biri o'z zimmasiga olgan shartnomaviy majburiyatlarini aniq va to'liq bajarmaganlar. Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo davlatlari bilan yaqinlashuviga turtki bergan asosiy sabab iqtisodiy manfaatlar va geosiyosiy omillar bo'lgan. Rossiya mintaqada o'ziga ishonchli siyosiy ittifoqchi topishga va o'z iqtisodini, asosan tashqi savdo munosabatlarini kengaytirishga jiddiy harakat qildi. Ayniqsa, Eron, Hindiston va Xitoydan keluvchi muhim tranzit savdo yo'llari chorrahasida joylashgan Qozoq mulklari, Kichik va O'rta juz hududlari, Xiva va Buxoro xonliklari mintaqada o'z mavqeyini mustahkamlashga intilayotgan Rossiya uchun alohida strategik qiziqish uyg'otdi [3]. Ushbu qiziqishning yana bir omili XVII asrda "Buyuk Ipak yo'li"ning shimoliy tarmoqlarini jonlantirish hamda ingliz va golland savdo kompaniyalariga raqobat sifatida Hindistonga chiqish yo'llarini qidirish bilan bog'liq edi.

Moskva davlati, shuningdek, Buxoroning No'g'oy O'rda, Terek va Astraxan o'rtasidagi munosabatlari masalalariga ham alohida diqqat qaratgani tabiiy hol edi. Chunki XVII asr boshida Buxoroda hokimiyat tepasiga kelgan va hukmronlik qilayotgan To'qay-Temuriylar (Ashtarxoniylar) sulolasi Buxoro taxtini egallashdan avval, asli kelib chiqishi jihatidan Astraxan (Hoji Tarxon) xonlari avlodi bo'lganliklari bois, Buxoroga kelguncha no'g'oylar va Shimoliy Kavkaz knyazliklari bilan yaxshi va yaqin aloqada bo'lganlar [12].

Ashtarxoniylar davridagi munosabatlarning yangi sahifasi 1619-yili Romanovlar sulolasining ilk vakili Mixail Fyodorovich hukmronligi yillarida ochildi. Shu yili Buxoro hukmdori Imomqulixon tomonidan yuborilgan elchilar guruhi Moskvada rus boyonlari, yuqori lavozimli amaldorlari va dvoryanlari ishtirokidagi tantanali rasmiy qabul marosimida qatnashib, Buxoro xonining yorlig'ini topshiradi. Elchilik missiyasi yakunida ular rus podshosining qimmatbaho in'omi – kumush qadah, 40 ta suvsar mo'ynasi va safar xarajatlari uchun ajratilgan mablag'ni qabul qilib oladi. Eng muhimi, ushbu tashrif ikki tomonlama aloqalarni chuqurlashtirishga xizmat qilib, mazkur elchilik guruhi bilan birga javob tariqasida Buxoroga rus dvoryani Ivan Xoxlov elchi qilib jo'natiladi [4].

Tarixiy manbalarga ko'ra, XVII asrda birinchilardan bo'lib Markaziy Osiyo davlatlariga rasmiy maqomda tashrif buyurgan nufuzli rus elchisi aynan Ivan Danilovich Xoxlov bo'lgan. Taniqli sharqshunos olim, professor N.I.Veselovskiyning (1848–1918) ma'lumotlariga ko'ra, I.D.Xoxlov ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra Qozonning "boyon bolalari" (rus davlatida xizmat qiluvchilar tabaqasi)dan bo'lgan. Uning ismi diplomatik hujjatlarda birinchi marta ancha oldin, 1600-yilda Moskvaning Eron bilan bog'liq aloqalarida qayd etilgan bo'lib, bu uning tajribali diplomat ekanligidan dalolat beradi [5].

Xoxlov missiyasi oldida turgan strategik vazifalar 1620-yil 22-iyunda podsho tomonidan tasdiqlangan [6] va u uchun maxsus tuzilgan mufassal elchilik topshirig'ida aniq belgilab qo'yilgan edi [7]. Unga yuklatilgan vazifalar ko'lami g'oyat keng bo'lib, Buxoro xonligidagi rus asirlarini ozod qilish masalasini hal etish, Imomqulixon bilan mustahkam savdo va siyosiy ittifoq tuzish shular jumlasidandir. Shuningdek, yo'riqnomada "qanday qilib bo'lmasin qat'iy ravishda Buxoro xonligining Turk sultoni, Fors shohi, Gruziya yerlari hamda Xiva xonligi bilan munosabatlari, qaysi davlatlar bilan do'stligi, yozishmalari mavjudligi, qaysi davlatlar bilan o'zaro aloqalari yomonligi, dushmanlari kimligi, Buxoro xonining harbiy jihatdan qay darajada kuchliligi, agar biror bir davlat bilan urush chiqadigan bo'lsa, qaysi yuqoridagi davlatlardan Buxoro birinchilardan bo'lib yordam kutishini yashirincha aniqlash" topshirilgan edi [8].

Bundan tashqari, Xoxlovga Buxoro xonining huzurida o'zini qanday tutishi kerakligi, protokol bo'yicha nimani gapirib, qanday javob qaytarishi lozimligi uqtirilgan. Agar qabul paytida bir vaqtning o'zida bir nechta davlatlarning elchilari (masalan, Eron, Boburiylar Hindistoni, Usmoniylar vakillari) bitta dasturxonga taklif qilinsa, rus davlatining obro'sini himoya qilgan holda boshqa elchilardan yuqorida o'tirishni talab qilishi, agarda bu talab qondirilmasa, norozilik belgisi sifatida ovqatlanmaslik buyurilgan [15]. Shu bilan birga, xonning rus asirlariga munosabati, ipakchilik sohasidagi imkoniyatlar va qo'shni hududlarni bosib olish haqidagi rejalarini bilib olish to'g'risida ham batafsil maxfiy ko'rsatma berilgan.

1620-yil 22-iyunda podsho tomonidan tasdiqlangan ushbu maxsus topshiriq shu yilning 13-iyulida Qozonga yetkazilib, Xoxlov boshchiligidagi elchilik tarkibiga tarjimon Ivan Tirkov va tilmoch Semeyko Gerasimovlar kiritiladi. Elchilikka yo'lga chiqishga tayyorgarlik ko'rish uchun bor-yo'g'i bir hafta vaqt ajratiladi [9]. I.D.Xoxlov boshchiligidagi elchilik missiyasi 1620-yilning 21-iyulida Buxoro va Xiva elchilari Odambay va Rahimqullar hamrohligida Qozondan yo'lga chiqib, murakkab marshrut bo'ylab harakatlanadi: Astraxan – Kaspiy dengizi – To'pko'rg'on (Mang'qishloq) buxtasi – Urganch – Xiva – Xonqa – Qizilqum – Xayrabod orqali yurib, nihoyat Buxoroga yetib kelgan [10]. Bu elchilik yo'lga ketgan vaqti bilan qo'shib hisoblaganda Buxoroda va safarda jami 30 oyga yaqin – 1620-yil 21-iyuldan 1622-yil 12-dekabrgacha bo'lgan muddatni qamrab oldi [11].

Buxoro shahriga kelgan ushbu birinchi muxtor rus elchisining sayohati turli ziddiyatli voqealar va sarguzashtlarga boy bo'lgan. Elchi Buxoroga yetib kelgan vaqtda xon Samarqandda bo'lganligi sababli, u Samarqandga borishiga to'g'ri kelgan [16]. O'zining sayohati haqida hikoya qilib bergan elchi xonning qabulida bo'lganida yuz bergan jiddiy diplomatik to'qnashuvni tasvirlaydi. Marosim paytida rus podshosi tomonidan yuborilgan yorliqni saroy amaldori – dodhoh undan olib, xonga uzatmoqchi bo'lganida, Xoxlov qat'iyat ko'rsatib yorliqni dodhohga bermagan. U o'z hukmdorining topshirig'iga ko'ra, xonga ta'zim bajo keltirib, maktubni shaxsan o'zi xon qo'lga topshirmoqchi ekanligini aytadi. Biroq xon elchiga yorliqni bevosita topshirishga imkon bermaydi. Shunda Ivan Xoxlov rus buyuk knyazi (podshosi) Mixail Fyodorovichning buyrug'iga binoan buyuk knyaz

nomidan Imomqulixonga ta'zim qiladi. Bunga javoban xon rus buyuk knyazi nomidan qilingan ta'zimga hurmat belgisi sifatida o'rnidan turmaydi [17].

Bu holatdan norozi bo'lgan rus elchisi diplomatik protokol qoidalarini eslatib, boshqa barcha hukmdorlar – xoh nasroniy, xoh musulmon bo'lsin, hatto turk sultoni ham, fors shohi ham podsho va buyuk knyaz Mixail Fyodorovich nomidan ta'zim bajo keltirilganda do'stlik va birodarlik hurmati yuzasidan albatta o'rnidan turishi va buyuk knyazning salomatligi haqida so'rashi lozimligini ta'kidlaydi. Lekin Imomqulixon na o'rnidan turadi va na rus podshosining sog'ligini so'raydi. Vaziyatni yumshatish uchun Imomqulixon ko'p yillardan beri rus podshosi tomonidan avvalgi xonlarga biror marta elchi kelmaganligini, Ivan Xoxlov esa uzoq tanaffusdan keyingi birinchi elchi ekanligini vaj qilib ko'rsatadi. Xon rus podshosining nomidan qilingan ta'zim va yoqimli so'zlarni eshitib xursand bo'lganligini, o'rnidan turmasligi esa hurmatsizlik nuqtayi nazaridan emas, balki aytilgan nutqqa qanday javob qaytarish haqida chuqur o'ylab qolgani bilan izohlanishini aytadi [18]. Imomqulixonning ushbu javobi sharq diplomatiyasiga xos nozik qochirim va vaziyatdan ustalik bilan chiqish namunasi sifatida qabul qilingan.

Ivan Xoxlov podsho yorlig'ini xonga olib borayotganda, xon baribir yorliqni olishni dodhohga topshiradi. Yorliq topshirilgach, elchi buyuk knyazning topshirig'iga ko'ra rasmiy nutq so'zlaydi. Imomqulixon elchining nutqini eshitib, rus knyazining barcha iltimoslarini bajarishini va'da qiladi. Shuningdek, elchiga uni Buxoroda kutib turishi lozimligini tayinlab, yaqin kunlarda Buxoroda qayta uchrashishlarini aytib, qabulni yakunlaydi.

Muzokaralar natijasi o'laroq, faqat iyun oyining oxirida Imomqulixon tomonidan elchi Odamboylar orqali rus asirlarini ozod qilish haqidagi yorliqqa qo'shib, qimmatbaho sovg'alar: egarlangan hamda jilovlangan zotdor ayg'ir arg'umoq, kumush va oltin tolali oq ipakdan maxsus tayyorlangan salla, baxmal kaftan va oltin tola bilan nafis ishlov berilgan ipak kamar kabi tuhfa topshiriladi [19]. Rus elchisi o'z navbatida diplomatik an'anaga ko'ra, unga xonning sovg'alarini olib kelgan mulozimlarga baxmal kaftan, sifatli charm etik va olmaxon terilarini taqdim qilgan [20].

Elchi ortga qaytish yo'liga chiqishdan oldin, xonning nufuzli amakisi Nodir Devonbegiga asirlikdagi ruslarni o'z vataniga qaytarish to'g'risidagi ruxsatnoma yorlig'ini olish uchun murojaat qiladi. Devonbegi esa elchini o'z qabuliga taklif qiladi. Elchi dastlab Nodir Devonbegiga Ivan Tirkov va tilmoch Semeyko Gerasimovlar orqali 2 ta movut mato, 3 juft charm etik, 2 ta olmaxon mo'ynasidan tikilgan po'stin hamda 10 ta qizil rangli idish-tovoqni sovg'a tariqasida yuboradi [21]. Devonbegi sovg'alarni mamnuniyat bilan qabul qilib, Ivan Xoxlovni huzuriga chorlaydi. Ikki o'rtadagi suhbat uzoq davom etgach, Nodir Devonbegi Imomqulixon tomonidan elchiga yo'l xarajatlari uchun 4 000 xonlik mablag' ajratilganligini va pulni Nazar Shig'ovuldan olishi mumkinligini aytadi [23]. Ta'kidlash joizki, "xonlik" Buxoro xonligida muomalada bo'lgan kumush tanga bo'lib, 4000 xonlik o'sha davr uchun ancha katta mablag' hisoblangan va bu elchilikning qadri va ahamiyatini ko'rsatadi [22]. Olingan mablag'lar elchilik missiyasi a'zolari o'rtasida taqsimlanib, pulning ma'lum qismiga ot sotib oladilar

va Buxoro elchisi Odamboy bilan birgalikda yo'lda ko'p mashaqqat va sarguzashtlarni boshdan kechirib, 1622-yilda Astraxanga yetib keladilar. E'tiborga molik jihati shundaki, Imomqulixon tomonidan elchi Odamboy orqali Moskva podshosiga ham katta hajmdagi sovg'alar: 2 ta arg'umoq, hashamatli izvosh, biriga oltin suvi yuritilgan 3 ta po'lat nog'ora, 2 ta oddiy va 1 ta oltin va qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan noyob pichoq, 9 to'p baxmal va 5 ta tuya yuboriladi [24].

Xoxlov boshchiligidagi elchilik missiyasi Buxoroda bo'lgan davrida (1620-yildan 1622-yilgacha) to'plangan ma'lumotlarning ilmiy qiymati beqiyosdir. Elchi tomonidan yig'ilgan materiallar Buxoro xonligining ijtimoiy-iqtisodiy, etnosiyosiy tarixini o'rganishda bugungi kunda ham qimmatli birlamchi manba vazifasini o'tab kelmoqda [13]. Xususan, Xoxlovning Buxoro xonligining Balx viloyati, Safaviylar Eroni va Boburiylar Hindistoni bilan tashqi aloqalari, shuningdek, qozoqlarning Samarqand hududlariga bosqinlari to'g'risidagi ma'lumotlari tarixiy vaziyatni oydinlashtirishda alohida e'tiborga loyiq [14].

Birinchi elchilar orqali ikki o'rtada sovg'a-salomlar almashish amaliyoti keyingi munosabatlarda barqaror qoida tarzida saqlanib qoldi va diplomatik an'anaga aylandi. Keyinchalik, Mixail Fyodorovich hukmronligi yillarida Buxorodan Nodir Muhammad nomidan ikki marta elchilar jo'natildi. Nodir Muhammad tomonidan rus podshosiga yozilgan va elchi Qozoqbek tomonidan keltirilgan yorliqda Rossiya bilan do'stlik va savdo munosabatlarini davom ettirish, eng muhimi, Rossiyada asirlikda bo'lgan musulmonlarni rus asirlari bilan ayirboshlashga rozilik bildirish masalalari ko'tarilgan edi. Ushbu tashrif natijasida Moskva podshosi tomonidan sovg'a sifatida shaxsan elchi Qozoqbekka 40 ta suvsar terisi, shuningdek, xonga 4 ta lochin va 2 pud "baliq tishi" (o'sha davr manbalarida morj suyagi shunday nomlangan va u fil suyagi kabi qimmatbaho xomashyo hisoblangan) topshirilgan [25].

Diplomatik aloqalar izchilligini ta'minlash maqsadida 1646-yilning iyun oyida yangi taxtga o'tirgan podsho Aleksey Mixaylovich tomonidan Buxoroga savdogar Anisim Gribanov elchi sifatida jo'natiladi. U orqali otasi Mixail Fyodorovichning vafot etganligi, taxtga o'zi o'tirganligi ma'lum qilinib, Nodir Muhammadning Buxoro elchisi orqali o'zaro asirlar ayirboshlash to'g'risidagi va'dasi eslatiladi va ikki o'rtadagi do'stlik hamda savdo munosabatlarini avvalgidek davom ettirish maqsadi borligi ta'kidlanadi. Gribanov Nodir Muhammadga 3 ta lochin, 17 ta kiyimlik suvsar terisi [26], 12 ta tulki terisi va yana bir pud qimmatbaho "baliq tishi"ni podshoning rasmiy sovg'asi sifatida topshiradi. Shu bilan birga, iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish maqsadida Buxoro bozorlarida sotish va ayirboshlash uchun turli xil rus tovarlari ham keltiriladi [27].

XULOSA

XVI asr oxiri va XVII asrning birinchi yarmida Buxoro xonligi hamda Rossiya davlati o'rtasidagi diplomatik munosabatlar murakkab rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Dastlabki bosqichda kuzatilgan o'zaro ishonchsizlik va elchilik protokolidagi jiddiy ziddiyatlar (Muhammad Ali missiyasi, Xoxlov va Imomqulixon o'rtasidagi "ta'zim mojarosi")ga qaramasdan, tomonlar pragmatik yondashuvni saqlab qolishga muvaffaq bo'ldilar. Ashtarxoniylar sulolasi davrida diplomatik

aloqalarning muntazamlilik kasb etishi har ikki davlatning strategik manfaatlariga xizmat qildi: Rossiya uchun bu Markaziy Osiyo orqali Sharq bozorlariga chiqish va razvedka ma'lumotlarini olish imkonini bersa, Buxoro xonligi uchun shimoliy qo'shni bilan tinchlikni saqlash, savdo yo'llari xavfsizligini ta'minlash va o'z fuqarolarini asirlikdan qaytarish vositasi bo'lib xizmat qildi.

Ivan Xoxlovning elchilik missiyasi esa ushbu jarayonda burilish nuqtasi bo'lib, nafaqat siyosiy aloqalarni jonlantirdi, balki mintaqaning ichki va tashqi siyosati haqidagi qimmatli ma'lumotlar bazasini shakllantirdi. Pirovardida, siyosiy ambitsiyalar va protokol kelishmovchiliklariga qaramay, iqtisodiy zarurat va mintaqaviy barqarorlikka bo'lgan ehtiyoj Buxoro–Rossiya munosabatlarining institutsional asoslarini mustahkamlashda hal qiluvchi omil bo'ldi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Хофиз Таниш ал-Бухорий. Абдуллонома. (“Шарафномаи шоҳий”) / Форс тилидан С. Мирзаев ва Ю. Ҳакимжонов таржимаси, илмий муҳаррир, нашрга тайёрловчи, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Б.Аҳмедов – Т.: Шарқ, 2-китоб, 2000. – Б. 119.
2. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.156.
3. Абашинов С.Н., Арапов Д.Ю., Бекмаханова Н.Е. и др. Центральная Азия в составе Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – С.33.
4. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.157.
5. Веселовский Н.И. Иван Данилович Хохлов (Русский посланник в Персию и Бухару в XVII веке): монография. – СПб: Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева и К°, 1891. 28 стр.
6. Хилков Г.Д. Сборник князя Хилкова. – СПб.: Типография брат. Пантелеевыхъ, 1879. – С. 424-439.
7. Алексеев А.К. Россия и Центральная Азия: торгово-экономические и политические отношения в XVII – XIX вв. // Россия и Восток: феноменология взаимодействия и идентификации в Новое время. Коллективная монография. / Отв.ред.: Н.Н. Дьяков, Н.А. Самойлов. – СПб.: СПбГУ, Восточный факультет; Изд-во «Студия НП-Принт», 2011. – С. 17.
8. Хилков Г.Д. Сборник князя Хилкова. – СПб.: Типография брат. Пантелеевыхъ, 1879. – С. 437-438.; Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Центральной Азии. – Ташкент: ФАН, 1985. – С. 202 – 203.
9. Веселовский Н.И. Иван Данилович Хохлов. (Русский посланник в Персию и Бухару в XVII веке). – ЖМНП, ч. 273. – М., 1891. – С. 60.
10. Хилков Г.Д. Сборник князя Хилкова. – СПб.: Типография брат. Пантелеевыхъ, 1879. – С. 389-397.
11. Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Центральной Азии. – Ташкент: ФАН, 1985. – С. 203.
12. Трепавлов В.В. История Ногайской Орды / Отв. ред. М.А. Усманов. 2-е изд., испр. и доп. – Казань: Казанская недвижимость, 2016. – 764 с.;

Алексеев А.К. Политическая история Тукай-Тимуридов: По материалам персидского исторического сочинения Бахр ал-асрар. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2006. – С. 52 – 92.

13. Алексеев А.К. Россия и Центральная Азия: торгово-экономические и политические отношения в XVII – XIX вв. // Россия и Восток: феноменология взаимодействия и идентификации в Новое время. Коллективная монография. / Отв.ред.: Н.Н. Дьяков, Н.А. Самойлов. – СПб.: СПбГУ, Восточный факультет; Изд-во «Студия НП-Принт», 2011. – С. 17.

14. Веселовский Н.И. Иван Данилович Хохлов. (Русский посланник в Персию и Бухару в XVII веке): монография. – СПб: Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева и К°, 1891. 28 стр.

15. Григорьев В. Русская политика в отношении к Средней Азии. Исторический очерк // Сборник государственных знаний / Под редакцией Безобразова В.П. Том 1. – СПб.: Издание Кожанчикова Д.Е., 1874. – С. 237.

16. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.157.

17. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.157.

18. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.158.

19. Хилков Г.Д. Сборник князя Хилкова. – СПб.: Типография брат. Пантелеевыхъ, 1879. – С. 402.

20. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.159.

21. Хилков Г.Д. Сборник князя Хилкова. – СПб.: Типография брат. Пантелеевыхъ, 1879. – С. 403.

22. 1 хонлик = 2 рус олтини = 1 эски рус олтини = 180 рубль.

23. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.159.

24. Хилков Г.Д. Сборник князя Хилкова. – СПб.: Типография брат. Пантелеевыхъ, 1879. – С. 402.

25. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.160.

26. 1 дона кийим тайёр бўлиши учун 40 та сувсар териси ишлатилган.

27. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: Б.И., 1911. – Т. II. – С.160.

Нормуратов У. Ж.

Исследователь кафедры «История Бухары»

Бухарский государственный университет

Normuratov94@gmail.com

СТАНОВЛЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ МЕЖДУ БУХАРСКИМ ХАНСТВОМ И РУССКИМ ЦАРСТВОМ (КОНЕЦ XVI – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVII ВВ.)

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется динамика формирования дипломатических отношений, особенности посольского протокола, а также этапы развития взаимных торговых связей между Бухарским ханством и Русским царством в последней четверти XVI и первой половине XVII веков. В исследовании освещаются изменения в региональной геополитике на фоне кризиса Шейбанидов и прихода к власти династии Аштарханидов, внешнеполитическая стратегия династии Романовых, а также протокольные коллизии, возникавшие в процессе обмена послами. В частности, дается научная оценка миссиям таких дипломатических представителей, как Иван Хохлов, Мухаммад Али, Анисим Грибанов, и их политико-экономическим результатам.

Ключевые слова: Бухарское ханство, Русское царство, Аштарханиды, Романовы, Иван Хохлов, Имамкули-хан, дипломатический протокол, посольство, торговые пути, геополитика, обмен пленными.

Normuratov O. J.

Researcher at the department of «History of Bukhara»

Bukhara State University

Normuratov94@gmail.com

THE FORMATION OF POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE BUKHARA KHANATE AND THE TSARDOM OF RUSSIA (LATE 16th – FIRST HALF OF THE 17th CENTURY)

ABSTRACT

This article analyzes the dynamics of the formation of diplomatic relations, the characteristics of embassy protocol, and the stages of development of bilateral trade ties between the Bukhara Khanate and the Tsardom of Russia in the last quarter of the 16th and the first half of the 17th centuries. The study elucidates changes in regional geopolitics during the crisis of the Sheybanids and the rise to power of the Ashtarkhanid dynasty, the foreign policy strategy of the Romanov dynasty, as well as protocol conflicts that arose during the exchange of envoys. In particular, a scientific assessment is provided regarding the missions of diplomatic

representatives such as Ivan Khokhlov, Muhammad Ali, and Anisim Gribanov, along with their political and economic outcomes.

Keywords: Bukhara Khanate, Tsardom of Russia, Ashtarkhanids, Romanovs, Ivan Khokhlov, Imamkuli Khan, diplomatic protocol, embassy, trade routes, geopolitics, exchange of captives.